

Theism and Counter-Intuitive Concepts

Ahmad Ebadi ¹

1. Associate Professor of Philosophy, Faculty of Theology and Ahlulbayt's Studies, Department of Ahlulbayt's Studies, University of Isfahan, Isfahan, Iran. . E-mail:a.ebadi@ahl.ui.ac.ir

Article Info:

Article type:

Research Article

Article history:

Received:

23 November 2022

Received in revised form:

9 June 2023

Accepted:

19 July 2023

Published online:

5 September 2024

Keywords:

Cognitive Science of Religion, Cognitive Tools, Reflective Beliefs, Unconscious Intuitions, Methodology of Religious Studies.

Abstract: The cognitive science of religion (CSR) seeks to find causal explanations for the origin, dissemination and transmission of theistic beliefs. One of the beliefs related to the field of religion is counterintuitive concepts: ideas and concepts that violate the automatic and non-reflective expectations of our mental tools. According to the researchers of CSR, counterintuitive concepts, if they are used in their minimal sense and do not weaken the conceptual coherence, cause the permanence and transmission of religious beliefs in comparison with other beliefs. Therefore, counterintuitiveness plays an important role in understanding religion. Despite the positive points of counterintuitive concepts, we believe that these concepts have ambiguities and problems that, if not properly explained and corrected, will cause problems in the acceptance and fixation of theistic beliefs: First, meta-representation's inability to solve the problem of distinguishing between counterintuitive religious beliefs and other counterintuitive concepts. Second, ambiguity in the explanatory role of counterintuitive concepts. Third, emphasis on cognitive architecture and not paying attention to the role of upbringing and culture in identifying counterintuitive concepts. Fourth, the inconsistency in the analysis of some counterintuitive concepts such as God with the official doctrine of religions. Fifth, not paying attention to conscious intuitions. Sixth, it seems that with the naturalization of beliefs in the cognitive system, human agents will take the place of supernatural agents, but the statistics show something else.

Cite this article: Ebadi, A(2024) Theism and Counter-Intuitive Concepts, *Philosophical Meditations*, 14(32), 11-41. <https://doi.org/10.30470/phm.2023.1974056.2324>

© The Author(s).

Publisher: University of Zanjan.

DOI: <https://doi.org/10.30470/phm.2023.1974056.2324>

Homepage: phm.znu.ac.ir

Introduction: This article examines the cognitive science of religion (CSR), a prominent approach in the study of religion that draws on experimental research from neurology, cognitive psychology, evolutionary fields, and cognitive science in general. CSR aims to provide causal explanations for the origin, representation, and transmission of religious beliefs, based on the cognitive structures of the human mind. CSR claims to be scientific, especially in contrast to traditional hermeneutic and phenomenological studies of religion, which do not seek natural answers to religious questions. According to some CSR theories, many theistic or religious ideas can spread and prevail across cultures, because they are compatible with the architecture of human cognition. One of the features of religious concepts that makes them more memorable is that they are counter-intuitive concepts, which attract more attention, are more inferential, and have higher chances of persistence and transmission than other concepts.

Methodology: This article applies a critical and constructive method to examine the views. It begins with an overview of the debate. Then, it evaluates and challenges each position. Finally, it offers recommendations to improve and refine the views.

Findings: This paper evaluates the role of counterintuitive concepts in CSR, which claim that counterintuitive concepts if they are minimally used and do not impair conceptual coherence, enhance the persistence and transmission of religious beliefs compared to other beliefs. Therefore, counter-intuitiveness is essential for understanding religion. However, we argue that these concepts have ambiguities and problems that, if not properly addressed and resolved, will create difficulties in the acceptance and stability of theistic beliefs. The meta-representation's failure to solve the problem of differentiating between counterintuitive religious beliefs and other counterintuitive notions. Ambiguity in the explanatory role of counterintuitive concepts

Emphasis on cognitive architecture and neglect of the role of education and culture in identifying counterintuitive concepts.

The inconsistency in the analysis of some counterintuitive concepts such as God with the official doctrine of religions.

5. Disregard of conscious intuitions. Sixth, it seems that with the naturalization of beliefs in the cognitive system, human agents will replace supernatural agents, but the statistics show otherwise.

Discussion and Conclusion: In this paper, we discuss the distinction between reflective and intuitive beliefs in the CSR, based on dual-process theories of cognition. Intuitive beliefs are congruent with our natural and automatic cognitive processes, and are expressed in an intuitive mental lexicon. They are often affected by perception, communication, and emotions. Reflective beliefs are outcomes of conscious and deliberate reasoning, and are expressed in a reflective mental lexicon that comprises both intuitive and reflective concepts. They are often

affected by logic, evidence, and arguments. Intuitive and reflective beliefs can interact in various ways, depending on the context and the task. Cognitive scientists of religion argue that intuitive beliefs are more dominant and stable than reflective beliefs in religious cognition, and that they account for the emergence and transmission of religious concepts and practices. However, they also encounter some difficulties and questions about how to differentiate between intuitive religious beliefs and other intuitive notions, such as fiction or fantasy, and how to explain the role of reflective beliefs in forming religious doctrines and traditions.

The role of counterintuitive concepts is examined in CSR, which aims to account for how and why people believe in God and other supernatural beings. Counterintuitive concepts in CSR are notions that violate our common sense and expectations, such as miracles, resurrection, or mind-reading. These notions are opposed to intuitive concepts, which are congruent with our natural and automatic cognitive processes.

Cognitive scientists of religion argue that counterintuitive concepts make religious beliefs more memorable and transmissible than other beliefs, and that they are crucial for understanding religion. However, they also encounter some difficulties and questions about how counterintuitive concepts generate or justify religious beliefs, and what the ontological implications of their theory are. Moreover, this paper also presents some criticisms and challenges for the theory of counterintuitive concepts. The author's point is that counter-intuitive concepts used by CSR researchers have unclear and problematic implications, which may affect the credibility and persistence of theistic beliefs. That is, the lack of clarity in counter-intuitive concepts may discourage people from embracing religious beliefs.

References

Barrett, J. L., (2011), *Cognitive Science, Religion and Theology*. Templeton Press.

Barrett, J. L., (2009), "Cognitive Science, Religion, and Theology". In *Believing Primate*, edited by J. Schloss &

M. Murray. New York: Oxford University Press.

Barrett, J. L., (2007), "Cognitive Science of Religion: What Is It and Why Is It?" *Religion Compass*, 1/6, Pp. 768-786.

Boyer, P., (2003), "Religious Thought and Behavior as By-Products of Brain Function", *Trends in Cognitive Science* 7, Pp. 119-124.

Boyer, P., (2002), *The Naturalness of Religious Ideas: A Cognitive Theory of Religion*, Berkeley CA & London: University of California Press.

Boyer, P., (1994), *The Naturalness of Religious Ideas: A Cognitive Theory of Religion*. Berkeley: University of California Press.

Gonce, L., M.A. Upal, D.J. Slone and R.D. Tweney, (2006), "Role of context in the recall of counterintuitive concepts." *Journal of Cognition and Culture* 6(3-4): 521-547.

Kelemen, D. (2003), "British and American Children's Preferences for Teleo-Functional Explanations of the Natural World". *Cognition* 88:

201-221.

Launonen, L., (2017), "Cognitive Science of Religion and the Debunking Debate." In *The Origin of Religion: Perspectives from Philosophy, Theology, and Religious Studies*, eds. Hanne Appelqvist and Dan-Johan Eklund. Helsinki: Luther-Agricola Society.

Lawson, E. Thomas, (1998), "Counterintuitive Notions and the Problem of Transmission: The Relevance of Cognitive Science for the Study of History", *Historical Reflections/Réflexions Historiques*, Vol. 20, No. 3, pp. 481-495.

Lisdorf, A., (2004), "The Spread of Non-Natural Concepts", *Journal of Cognitive & Culture*, Vol. 4, Pp. 151-174.

Nareaho, L., (2008), "The cognitive science of religion: philosophical observations", *Religious Studies* 44: pp. 83-98.

Norenzayan, A., and S. Atran, (2004), "Cognitive and emotional processes in the cultural transmission of natural and nonnatural beliefs." In *The Psychological Foundations of Culture*, edited by M. Schaller

and C. Crandall, 149–169. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Pyysiainen, I., (2004), *Magic, Miracles and Religion: A Scientist's Perspective*, Cognitive Science of Religion Series, Walnut Creek CA: AltaMira Press.

Sperber, D., (1997), "Intuitive and reflective belief", *Mind and Language* 12: 67-83.

پروشکاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

دانشگاه زنجان

تأملات فلسفی

شماره ۱۴، زمستان ۱۳۹۸-۲۵۸۸

شماره ۱، بهار ۱۳۹۹-۵۲۵۳

انجمن منطق و فلسفه اسلامی ایران

خداباوری و انگاره‌های ضدشهودی

احمد عبادی^۱

۱. دانشیار فلسفه، گروه معارف اهل‌البیت(ع)، دانشکده الهیات و معارف اهل‌البیت(ع)، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران؛ ایمان‌نامه: aebadi@ahl.ui.ac.ir

اطلاعات مقاله:

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخ‌ها:

دریافت: ۱۴۰۱/۹/۲

بازنگری: ۱۴۰۲/۳/۱۹

پذیرش: ۱۴۰۲/۴/۲۸

انتشار: ۱۴۰۳/۶/۱۵

واژگان کلیدی:

علم شناختی دین، ابزارهای شناختی، باورهای تأملی، شهودهای ناخودآگاه، روش‌شناسی دین‌پژوهی.

چکیده: علم شناختی دین با رویکردی علمی به دنبال یافتن تبیین‌های علی درباره منشأ، رواج و انتقال باورهای دینی است. یکی از باورهای مرتبط با حوزه دین، باور به مفاهیم ضدشهودی است. مفاهیم ضدشهودی، مفاهیمی هستند که با شهودهای معمول انسانی همخوانی ندارند. این مفاهیم اگر انسجام شناختی را از بین نبرند، موجب ماندگاری و انتقال باورهای دینی در مقایسه با سایر باورها می‌شوند؛ لذا ضدشهودی بودن نقش مهمی در فهم دین ایفا می‌کند. با وجود جایگاه مهم مفاهیم ضدشهودی در علم شناختی دین، معتقدیم در کاربست این مفاهیم ابهامات و اشکالاتی وجود دارد که اگر به‌درستی تبیین و تصحیح نشوند، در پذیرش و تثبیت باورهای خداباورانه خلل ایجاد می‌شود: ۱. ناتوانی فرابازنمایی در حل مشکل تمایز میان باورهای ضدشهودی دینی و سایر مفاهیم ضدشهودی؛ ۲. تأکید صرف بر ساختار شناختی و عدم توجه به نقش تربیت و فرهنگ در شناسایی مفاهیم ضدشهودی؛ ۳. ابهام در نقش تبیینی مفاهیم ضدشهودی؛ ۴. ناهمخوانی تحلیل برخی مفاهیم ضدشهودی مانند خدا با آموزه‌های رسمی ادیان. در پایان، دو انتقاد بر رویکرد شناختی به دین مطرح می‌کنیم: ۱. عدم توجه به شهودهای خودآگاه؛ ۲. به‌نظر با تبیین صرفاً طبیعی باورها در نظام شناختی، عوامل انسانی جای عوامل فراطبیعی را بگیرند، اما آمارها چنین نشان نمی‌دهند. هدف این نوشتار، تحلیل و نقد کاربست مفاهیم ضدشهودی در علم شناختی دین است.

استناد: عبادی، احمد (۱۴۰۳). خداباوری و انگاره‌های ضدشهودی. *تأملات فلسفی* ۱۴ (۳۲)، ۷۷-۱۰۷.

<https://doi.org/10.30470/phm.2023.1974056.2324>

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه زنجان.

DOI: <https://doi.org/10.30470/phm.2023.1974056.2324>

Homepage: phm.znu.ac.ir

مقدمه

در سال‌های اخیر، علم شناختی دین (از این پس CSR)^۱ جایگاهی برجسته در مطالعه دین پیدا کرده است. برخی، آن را وارث انسان‌شناسی ساختاری^۲ می‌دانند، اما ویژگی اصلی رویکرد شناختی به دین، تأکید آن بر تحقیقات تجربی است که در عصب‌شناسی، روان‌شناسی شناختی، حوزه‌های تکاملی و به‌طور کلی علوم شناختی در حال انجام است. در واقع، نتایج این شاخه‌های علوم از بسیاری جهات نقطه آغاز CSR است. در نتیجه، بی‌جهت نیست که دانشمندان شناختی دین رویکرد خود را مطالعه علمی دین نامیده‌اند.

CSR با کمک تبیین‌های علمی، در حال افکندن نوری جدید بر پرسش‌های بحث‌برانگیز درباره منشأ، بازنمایی (تجسم)^۳ و انتقال (شیوع) باورهای دینی است. ساختارهای شناختی ذهن انسان به‌عنوان زمینه‌ای برای این تبیین‌ها در نظر گرفته می‌شود. طرفداران CSR به‌دلیل پشتیبانی توسط تحقیقات تجربی، رویکرد خود را به‌ویژه در مقایسه با مطالعات هرمنوتیکی و پدیدارشناختی سنتی دین، علمی می‌نامند؛ زیرا آنان فقط در پی پاسخ‌های طبیعی به پرسش‌های حوزه دین هستند.^۴ مطابق برخی نظریه‌ها در CSR، بسیاری

۳. منظور از بازنمایی در اینجا آن است که محققان CSR در پی مطالعه آنند که چرا انسان‌ها به‌طور طبیعی بازنمایی خداپاورانه (دینی) می‌کنند. شواهد و پژوهش‌های تجربی در حوزه CSR نشان می‌دهند دستگاه شناختی انسان آمادگی و استعداد ویژه‌ای برای هدفمند دیدن جهان طبیعی و ارائه دلایل غایت‌شناختی راجع به آن دارد. برای مثال، دیورا کِلِمن (Deborah Kelemen) طی یک پژوهش نشان داد که کودکان یک گرایش قوی در خصوص هدفمند دیدن جهان طبیعی دارند، حتی به گونه‌ای که والدین و معلمانشان هرگز به آن‌ها آموزش نداده‌اند (Kelemen, 2003).

۴. برخی از پرسش‌های مهم در دین که CSR به آن می‌پردازد عبارتند از: باورهای دینی انسان (باور به خدا، زندگی پس از مرگ و ...) چگونه شکل می‌گیرد؟ انسان چگونه به هویت فراطبیعی باور پیدا می‌کند؟ چرا باورهای دینی در همه فرهنگ‌های بشری و همه دوره‌های تاریخی شیوع گسترده‌ای داشته است؟

1. cognitive science of religion

۲. انسان‌شناسی ساختاری، شاخه‌ای از انسان‌شناسی فرهنگی-اجتماعی است که از سوی کلود لوی استروس (Claude Lévi-Strauss) مطرح شد. استروس به تبیین این ایده به‌نحو جامع در کتاب *انسان‌شناسی ساختاری (structural anthropology)* می‌پردازد. ایده اصلی کتاب با طرح این پرسش آغاز می‌شود: «آیا شباهت فرهنگ‌های مختلف بیش از تفاوت‌های بین آن‌هاست؟». استروس باور دارد که این‌گونه است. طبق نظر استروس، انسان‌ها در بسیاری از نیازهای بنیادین، همچون نیاز به برقراری سازگاری در ادراک، مشترک هستند. نهادهای فرهنگی برای برآورده کردن این نیازهای ذهنی پدید می‌آیند و در نتیجه به ادعای استروس، مردم تحت فرمان ساختار ذهن خودشان قرار دارند. کتاب استروس ارائه‌دهنده طریقی است که به نظریه کلیدی در انسان‌شناسی سده بیستم تبدیل شد.

بیشتر جلب توجه می‌کنند، به یاد می‌مانند و ظرفیت استنباطی بیشتری دارند؛ پس احتمال ماندگاری و انتقال این مفاهیم بیشتر می‌شود (Barrett, 2004). ماندگاری و رواج مفاهیم ضدشهودی از طریق برخی یافته‌های تجربی نشان داده شده است: هماهنگی حافظه با نقض‌های هستی‌شناختی در کودکان و همچنین بزرگسالان مشاهده شده است (Barrett and Nyhof, 2001; Boyer and Ramble, 2001; Gonce et al. 2006; Norenzayan et al. 2006; Tweeney et al. 2006). برای نمونه، کودکان به نحو غیرتأملی معتقدند که اشیاء جامد از همدیگر عبور نمی‌کنند؛ شی بی‌جان به اراده خود حرکت نمی‌کند و ... (Barrett, 2009). همچنین اطلاعات عجیب یا غیرمنتظره به دلیل منحصربه‌فرد بودن آن در مقایسه با اطلاعات کاملاً معمولی^۵ و شهودی، مزیت ماندگاری

از انگاره‌های خدایاورانه یا دینی، ظرفیت رواج و سرایت‌پذیری^۱ دارند (نک: Norenzayan and Atran, 2004; Sperber, 1996) و از مزیت شیوع بین فرهنگ‌ها (حضور همه‌جایی) برخوردارند؛ چون به معماری شناخت (ساختار شناختی ذهن) انسانی توجه دارند (Boyer and Ramble, 2001). یکی از ویژگی‌های مفاهیم دینی که آن‌ها را به یادماندنی‌تر می‌کند، این است که آن‌ها مفاهیمی ضدشهودی^۲ هستند؛ به این معنا که موجب نقض خفیف انتظارات هستی‌شناختی شهودی^۳ ما در حوزه‌های فیزیک، روان‌شناسی یا زیست‌شناسی می‌شوند (Barrett, 2008; Boyer, 2001; Gervais, Willard, Norenzayan and Henrich, 2011; Norenzayan and Atran, 2004).^۴ چنین مفاهیمی در مقایسه با سایر مفاهیم،

عجین شده است و استدلال، نقشی در شکل‌گیری آن‌ها ندارند. حتی بر نقش هستی‌شناسی شهودی در علوم طبیعی نیز تأکید شده است. برای توضیح بیشتر در این خصوص نک: عبادی و عمار، (۱۳۹۷).
۴. در خصوص این مطلب در بخش‌های ۳ و ۴ بیشتر توضیح داده خواهد شد.

5. mundane

1. contagion

2. counter-intuitive concepts

۳. منظور از هستی‌شناسی شهودی (intuitive ontology)

مجموعه‌ای از انتظارات و توقعات تکامل‌یافته انسان است که از کودکی شکل می‌گیرد و استدلال‌های ما در خصوص

پدیده‌های فیزیکی، روانی و زیستی را راهبری می‌کند، به نحوی که بسیاری از استدلال‌های

استقرایی ما با مناسبات هستی‌شناسی شهودی

استقرایی ما با مناسبات هستی‌شناسی شهودی

استقرایی ما با مناسبات هستی‌شناسی شهودی

استقرایی ما با مناسبات هستی‌شناسی شهودی

وجود دارد که اگر به درستی تبیین و تصحیح نشود در پذیرش و تثبیت باورهای خدا باورانه خلل ایجاد می‌کند. به دیگر سخن، ابهامات موجود در مفاهیم ضدشهودی ممکن است مانع از پذیرش باورهای دینی شود.

۱. پیشنهاد پژوهش

توماس لاوسن^۱ در مقاله «مفاهیم ضدشهودی و مسأله انتقال: اهمیت علم شناختی برای مطالعه تاریخ»^۲ سرخ بحث از مفاهیم ضدشهودی را در انتقاد متخصصان حوزه شناختی به ادعای منفعل و لوح سفید بودن ذهن انسان می‌داند. طبق نظر لاوسن، ادعا آن بود که ذهن انسان صرفاً به مثابه مجرای اطلاعات اجتماعی-فرهنگی عمل می‌کند و از خودش عملکردی ندارد؛ اما نظریه پردازان CSR، فرآیندهای ادراکی و مفهومی، پیچیدگی سازوکارهای شناختی ما و نقشی را که آن‌ها در ساختار تجربه ما دارند، آشکار کردند (Lawson, 1998: 483-484). مقاله «گسترده‌گی مفاهیم غیرطبیعی»^۳ از آندرس لیسدرف^۴ پژوهشی تاریخی-باستان‌شناختی درباره شکل‌گیری مفاهیم

در ذهن دارند (Hunt, 1995; Jacoby and Craik, 1979; Schmidt, 1991; Waddill and McDaniel, 1998). برای مثال، جاستین بارت و همکاران طی یک پژوهش به این نتیجه رسیدند که برخی مفاهیم ضدشهودی (به‌طور خاص مفاهیم ضدشهودی حد اقلی) مانند «صندلی سخنگو» نسبت به مفاهیمی که مطابق با انتظارات شهودی ما هستند، مانند «صندلی چوبی» بیشتر در حافظه می‌ماند و از آن‌ها یاد می‌شود (Barrett and Nyhof, 2001).

در بخش نخست پژوهش پیش رو، پیشنهاد بحث درباره کاربرد مفاهیم ضدشهودی در CSR آورده می‌شود. در دو بخش بعد به توصیف و تبیین باورها و مفاهیم شهودی و ضدشهودی در CSR می‌پردازیم. در بخش نهایی، ملاحظات و افزوده‌های تحلیلی، تکمیلی و انتقادی آورده می‌شود. نگارنده بر این باور است که در کاربرد مفاهیم ضدشهودی - به‌عنوان یکی از اصلی‌ترین جنبه‌های مفاهیم دینی که موجب رواج و ماندگاری انگاره‌های دینی می‌شود- از جانب محققان CSR ابهامات و اشکالاتی

of Cognitive Science for the Study of History

3. The Spread of Non-Natural Concepts

4. Anders Lisdorf

1. Thomas Lawson

2. Counterintuitive Notions and the Problem of Transmission: The Relevance

مفاهیم ضدشهودی و نحوه ارتباط میان مفاهیم شهودی و ضدشهودی را نشان دهد تا تأثیر این محدودیت‌ها بر خدااباوری را بیان کند.

۲. ذهن و شهودهای شناختی

باورها، بازنمایی‌ها و مفاهیم ضدشهودی، هم در نظریه‌پردازی و هم تبیین‌های دانشمندان شناختی دین نقش مهمی دارند. با تکیه بر ارائه معنای روشنی از باورهای و مفاهیم شهودی می‌توان معنای ضدشهودی بودن را توضیح داد. پس منظور از باورها و مفاهیم شهودی در CSR چیست؟

در بحث از باورها، یکی از مبنایی‌ترین تمایزها که غالب دانشمندان CSR از آن بهره می‌گیرند، تمایز میان باورهای تأملی^۷ و باورهای شهودی^۸ (یا غیرتأملی) است (Sperber, 1997). باورهای تأملی باورهایی‌اند که از طریق اندیشه و تأمل و به‌نحو آگاهانه به‌دست می‌آیند. زمانی که پرسیده شود آیا به گزاره X باور دارید یا خیر، پاسخ ما همان چیزی است که باور

ضدشهودی و میزان شیوع این مفاهیم بین جوامع انسانی است (Lisdorf, 2000). پاسکال بویر^۱ و جاستین بارت^۲ بحث درباره مفاهیم ضدشهودی را وارد فضای الهیاتی کردند. بویر در کتاب *طبیعی بودن ایده‌های دینی: نظریه شناختی دین*^۳ بیان می‌کند که ذهن نسبت به نوع خاصی از مفاهیم به‌خصوص مفاهیم دینی (مثلاً خدا یا ارواح) زمینه‌مندی دارد و لذا حاضر به پذیرش هر مفهوم دینی‌ای نیست (Boyer, 2002). بارت در مقاله «علم شناختی دین: چیستی و چرایی»^۴ یکی از محوری‌ترین نظریه‌ها در خصوص مفاهیم ضدشهودی، نظریه ضدشهودی حداقلی (MCI)^۵ را مطرح کرد.^۶ نظریه MCI تلاش دارد تا حفظ و انتقال مفاهیم دینی را با محاسبه ساختار مفاهیم و تعامل آن‌ها با معماری شناختی ذهن انسان تبیین کند (Barrett, 2003). این پژوهش‌ها با رویکردی تجربی به مطالعه مفاهیم ضدشهودی می‌پردازند، اما این مقاله درصدد است تا با نگاهی فلسفی-الهیاتی محدودیت‌های تبیین‌های علمی درباره

5. minimal counter-intuitiveness

۶. در بخش بعد به‌طور مفصل درباره نظریه ضدشهودی حداقلی بحث خواهد شد.

7. reflective beliefs

8. intuitive beliefs

1. Pascal Boyer

2. Justin Barrett

3. *The Naturalness of Religious Ideas: A Cognitive Theory of Religion*

4. *Cognitive Science of Religion: What Is It and Why Is It?*

نمی‌گیرند. حال، مفاهیمی که انتظارات شهودی دستگاه شناختی ما را بیشتر برآورده کنند راحت‌تر در یاد می‌مانند و منتقل می‌شوند (Barrett, 2011: 48; Boyer, 2000: 101). به باور برخی محققان CSR، انسان‌ها از طریق آموزش‌های زبانی، این نوع باورها را نمی‌آموزند، بلکه به دلیل ساختار خاص ذهن، این باورها را در همهٔ زمان‌ها و همهٔ فرهنگ‌ها، حتی به‌دور از آموزش به‌دست می‌آورند. به‌عنوان مثال، طی یک پژوهش مشخص شد که کودکان بی‌آنکه به آنان گفته شود، پس از بازی با اسباب‌بازی‌ها متوجه می‌شوند که اگر دو اسباب‌بازی از جنس سخت باشند از یکدیگر عبور نمی‌کنند (Barrett, 2009: 78-79). به‌طور خلاصه، نحوهٔ شکل‌گیری باورهای شهودی از طریق عملکرد ابزارهای ذهن انسان بر اطلاعات ورودی از محیط حاصل می‌شود. در ادامه به تبیین مفاهیم ضدشهودی در CSR می‌پردازیم.

تأملی نام دارد. به‌عنوان مثال، باور ما به اینکه «زمین گرد است»، «آب از ترکیب دو هستهٔ هیدروژن و یک هستهٔ اکسیژن پدید می‌آید» و ... جزو باورهای تأملی ما هستند (Barrett, 2009: 77-79).

قسم دیگر تقسیم‌بندی باورها، باور شهودی است. طبق نظر پژوهشگران CSR، ذهن انسان برای پردازش دستهٔ خاصی از اطلاعات، ابزارهای ویژه‌ای تحت عنوان ابزارهای ذهنی^۱ در اختیار دارد.^۲ آن دسته از باورها که به شکل آگاهانه و از طریق تأمل و اندیشه حاصل نمی‌شوند و ابزارهای ذهنی ما به‌نحو غیرتأملی (خودکار) دست به تولید چنین باورهایی می‌زنند، باورهای شهودی نامیده می‌شوند. این دسته از باورها، مبنایی‌ترین مقولهٔ شناخت برای انسان هستند، به‌نحوی که در ذهن حک شده و به‌نحو غیرتأملی به‌عنوان اطلاعات (داده) مورد استفاده قرار می‌گیرند (Sperber, 1997: 93). این باورها شهودی‌اند زیرا به‌طور آگاهانه مورد ارزیابی، تأیید و اثبات قرار

را مطرح کرد. ابزار دیگر، نظریهٔ ذهن (theory of mind) است که دربارهٔ توانایی درک حالات ذهنی افرادی است که با ما تعامل دارند تا از این طریق بتوانیم در تعاملات اجتماعی روزمره موفق باشیم. یکی دیگر از این ابزارها، مفاهیم ضدشهودی حداقلی است که در این تحقیق به‌طور مبسوط به آن پرداخته می‌شود.

1. mental tools

۲. برای مثال، تشخیص عاملیت یک ابزار ذهنی ساده است که عامل‌ها را به‌عنوان علت فاعلی رخدادها و پدیده‌ها مطرح می‌کند. جاستین بارت در این زمینه نظریهٔ «ابزار بسیار فعال کشف عامل» (hypersensitive agency detection device)

۳. باور دینی و مفاهیم ضدشهودی

محور در تبیین شناختی دین، این ادعاست که مفاهیم و انگاره‌های دینی ضدشهودی‌اند. ضدشهودی بودن نقش مهمی در تلاش برای تعریف و درک دین دارد. با توجه به بحث بخش قبل در مورد حوزه‌های شناختی شهودی، این بدان معناست که مفاهیم دینی و استنباط‌های برخاسته از آن‌ها، ضدشهودی و در نتیجه حداقل تا حدی، اصول شهودی فیزیک، زیست‌شناسی و روان‌شناسی را نقض می‌کنند. با این حال، این ادعا را باید دقیق‌تر بیان کرد.

همان‌طور که در بخش قبل گفته شد، آن دسته از انگاره‌ها و مفاهیم که انتظارات خودکار و غیرتأملی ابزارهای ذهنی را کاملاً برآورده کنند، مفاهیم و انگاره‌های شهودی می‌نامند. اینکه یک پرنده نتواند از دیوارهای سخت و جامد یک قفس بیرون بیاید، انتظار غیرتأملی ابزار ذهنی ما را برآورده می‌کند (Boyer, 2000: 101-105; Barrett, 2007: 771). در مقابل، انگاره‌ها و مفاهیمی نیز وجود دارند که انتظارات خودکار و غیرتأملی ابزارهای ذهنی را نقض می‌کنند که مفاهیم ضدشهودی لقب گرفته‌اند. برای مثال، این انگاره که «فرش

می‌تواند پرواز کند» انگاره‌ای ضدشهودی است؛ زیرا پرواز برای فرش، دور از انتظار ابزار ذهنی ماست. طبق انتظارات ابزار ذهنی ما، پرواز کردن خاص آن دسته از «جانوران مهره‌داری است که بدنی پوشیده از پر دارند، دارای بال هستند، خونگرم هستند، نوک یا منقار دارند، تخم می‌گذارند (البته به جز خفاش که جزو پستانداران است) و روی دو پا راه می‌روند». فرش هیچ کدام از این خصوصیات را ندارد و از این رو، پرواز کردن فرش انتظار ابزار ذهنی ما را نقض می‌کند (Boyer, 2003: 124; Barrett, 2007: 771).

دانشمندان علوم شناختی، انگاره‌ها و مفاهیم ضدشهودی را به دو دسته مفاهیم ضدشهودی «حداکثری» و «حداقلی» تقسیم می‌کنند. برای روشن شدن این تقسیم‌بندی به سه گزاره زیر توجه کنید:

۱. فرشی که درون قصر پهن است و افراد روی آن راه می‌روند.

۲. فرشی که درون قصر پهن است و افراد روی آن راه می‌روند، ولی گاه پرواز هم می‌کند.

۳. فرشی که درون قصر پهن است و افراد روی آن راه می‌روند، ولی گاه پرواز هم

الگوهای مقولات ذاتی شبیه «شخص» یا «حیوان» را در اختیار دارند. این الگوها دارای ظرفیت استنباطی اند. برای مثال، اختصاص الگوی «شخص» پیش‌بینی می‌کند که این موجود، احساسات، عواطف و انگاره‌هایی خواهد داشت؛ اما مفاهیم دینی خاص هستند؛ زیرا برخی مفروضات طبقه‌بندی شده را نقض می‌کنند. برای مثال، یک روح بیشتر خصوصیات یک «شخص» را دارد اما این خصوصیت را نقض می‌کند که اشخاص معمولاً نمی‌توانند از لای دیوارها حرکت کنند. مفاهیم دینی برخی از استنباط‌های مربوط به یک مقوله را نقض می‌کنند و می‌توانند امکان انتقال انتظارات مرتبط با مقوله دیگر را فراهم کنند. در نتیجه، مفاهیم دینی، ضدشهودی‌اند. با این حال، برای اینکه مفاهیم دینی قابل دوام باشند، نمی‌توانند بیش از حد، ضدشهودی باشند، اما ممکن است تنها مقدار کمی از انتظارات طبقه‌بندی شده را نقض کنند؛ در حالی که استنباط‌هایی که صریحاً منع نشده‌اند هم حفظ می‌شوند. کل فرآیند معمولاً به صورت ناخودآگاه باقی می‌ماند. مفاهیم ضدشهودی حداقلی این مزیت را دارند که راحت‌تر به خاطر سپرده و

می‌کند، می‌تواند غیب شود و ذهن انسان‌ها را بخواند.

فرش در معنای «۱» کاملاً شهودی است، حال آنکه فرش «۳» به طور حداکثری شهودی است؛ زیرا سه ویژگی دارد که انتظارات شهودی ساختار شناختی را نقض می‌کند: پرواز کردن، غیب شدن و توانایی ذهن خوانی؛ اما فرش در معنای «۲» به نحو حداقلی شهودی است؛ چون فقط یکی از انتظارات شهودی ساختار ذهنی را نقض می‌کند: پرواز کردن. این نوع باورها که به شکل محدود، باورهای شهودی ما را نقض می‌کنند، باورهای ضدشهودی حداقلی نام دارند (Barrett, 2007: 771). حال به توضیح نحوه ارتباط مفاهیم ضدشهودی با باورهای دینی می‌پردازیم.

از نظر برخی محققان CSR ذهن انسان یک لوح سفید و نانوخته نیست، بلکه نسبت به نوع خاصی از مفاهیم دینی (خدایان یا ارواح) زمینه‌مندی دارد. پاسکال بوییر متوجه شد که انسان‌ها حاضر به پذیرش هر مفهوم دینی‌ای نیستند، بلکه در عوض آنان در این زمینه‌ها «سخت‌گیر و مشکل‌پسند»^۱ هستند. طبق نظر بوییر، به نظر می‌رسد که انسان‌ها

حالت‌های عاطفی قوی مرتبط با آن‌ها و تأثیرات اجتماعی مهمی که ایجاد می‌کنند، به دست می‌آورند. بویر به این پاسخ نیز قانع نیست؛ زیرا از نظرش مشخص نیست که چرا این مفاهیم تأثیرات عاطفی و اجتماعی را برمی‌انگیزانند. طبق نظر بویر، مفاهیم دینی به دلیل ارتباط با دانش راهبردی (استراتژیک) اهمیت بیشتری دارند (Boyer, 2002). به طور کلی، مفاهیم ضدشهودی الگوی هستی‌شناختی را حفظ می‌کنند (برخی ویژگی‌های یک شخص را دارند)، اما به آن‌ها یک صلاحیت اضافی نیز داده می‌شود که با مقوله هستی‌شناختی مربوط، مغایر است (روح یک شخص بی‌جسم است). با این حال، این مغایرت نباید خیلی عمیق و جدی باشد. در مجموع، مفاهیم ضدشهودی تمام اطلاعات موجود در مقوله پایه هستی‌شناختی مربوط را حفظ می‌کنند، اما اطلاعات ضدشهودی نیز دارند.

۴. ملاحظات و افزوده‌های تحلیلی، تکمیلی و انتقادی

منتقل می‌شوند تا مفاهیم بیش از حد ضدشهودی یا مفاهیم شهودی صرف (Boyer, 2002; Boyer and Ramble, 2001: 540; Boyer, 2003: 120-125).

باید توجه داشت که همه مفاهیم ضدشهودی حذاقلی، مفاهیم دینی نیستند. به عنوان مثال، جاستین بارت^۱ به گیاهان گوشتخوار اشاره می‌کند که این پیش‌بینی را نقض می‌کنند که موجودات در طبقه «گیاه» به مانند حیوانات غذا نمی‌خورند (Barrett, 2004). بویر این مطلب را تصدیق و بیان می‌کند که مفاهیم دینی شکل خاصی از مفاهیم ضدشهودی حذاقلی هستند. شخصی که می‌تواند از دیوارها عبور کند، نمونه‌ای افراطی‌تر از یک مفهوم ضدشهودی حذاقلی نسبت به یک گیاه گوشتخوار است. با این حال، این نوع افراط کاری هم برای جدا کردن مفاهیم دینی کافی نیست؛ زیرا مفاهیمی چون بابانوئل، هیولا و لولوخورخوره را هنوز هم می‌توان جزء این دسته به حساب آورد، گرچه این موجودات به سختی توسط اشخاص مذهبی پذیرفته می‌شوند (Barrett, 2008). می‌توان استدلال کرد که مفاهیم دینی، منحصر به فرد بودنشان را از

1. Justin Barrett

(Atran, 2002: 107-113). اجازه دهید نگاهی دقیق‌تر به انگاره فرابازنمایی ببیندازیم. معمولاً در حالت بیداری، امیال، باورها، خواسته‌ها و ... متفاوتی در ذهن انسان وجود دارد. به‌طور خلاصه ذهن دارای حالات قصدمند با مضامین گوناگون است. از طریق محتوای حالات، جهان و وضعیت امور مختلف نشان داده می‌شوند. بازنمایی‌ها جدای از جهان نیستند و می‌توانند همان وضعیت امور را به روشی متفاوت نشان دهند (Boyer, 2002: 146-154). حال، فرابازنمایی به‌عنوان یک توانایی مرتبه بالاتر از بازنمایی نیز وجود دارد، یعنی بازنمایی‌ها در ذهن. به‌عنوان مثال، شخص اغلب تمایلات و باورهایی در باب باورهایش دارد.

این بر آن دلالت دارد که باورهای ضدشهودی دینی در نوع خاصی از فرامتن^۲ بازنمایی می‌شوند. یک مسیحی نه‌تنها به گزاره الف «عیسی پسر خدا است» باور دارد، بلکه همچنین اعتقاد دارد که گزاره ب «عیسی پسر خدا است» درست است؛ زیرا در کتاب مقدس چنین آمده است. در گزاره «ب»، فرامتن بعد از گزاره «الف» می‌آید.

انگاره‌های ضدشهودی بخشی از قلمرو باورهای دینی‌اند که در تبیین ماهیت و فهم دین نقشی اساسی دارند. به‌رغم جایگاه مهم این مفاهیم ما معتقدیم در کاربست مفاهیم ضدشهودی از جانب محققان CSR ابهامات و اشکالاتی وجود دارد که اگر به‌درستی تبیین و تصحیح نشود در پذیرش و تثبیت باورهای خداباورانه خلل ایجاد می‌کند (چهار مورد اول ایراداتی است که به‌طور مستقیم بر مفاهیم ضدشهودی وارد است و دو مورد آخر انتقاداتی هستند که به‌طور کلی رویکرد و نگاه علم شناختی دین را نشانه می‌رود).

۱-۴. مشکل تمایز میان مفاهیم ضدشهودی دینی و سایر مفاهیم ضدشهودی

اگر ضدشهودی بودن شرط لازم برای تمایز بین باورهای دینی و غیردینی است، آیا مبنایی برای تمایز بین مفاهیم ضدشهودی دینی و مفاهیم ضدشهودی غیردینی داریم؟ طرفداران CSR چنین می‌اندیشند که انگاره فرابازنمایی^۱ پاسخی به این پرسش ارائه می‌کند: یک مفهوم مرتبط با بازنمایی که به توانایی ذهن انسان برای بازنمایی یک پدیده یا رویداد در زمینه‌های مختلف اشاره دارد

انگاره‌های زیبایی‌شناختی به‌عنوان حقایق مطلق درک نمی‌شوند. در این زمینه واقعاً به‌نظر می‌رسد که بین باورهای دینی و سایر باورهای ضدشهودی تفاوت وجود دارد (گرچه همه باورهای دینی نیز کاملاً صادق نیستند).

اگر این تفاوت وجود داشته باشد، مشکلی پیش خواهد آمد. دانشمندان CSR تأکید دارند که نظریه دینی‌ای که آن‌ها ارائه می‌کنند، یک نظریه علی است که از تفسیرهای سنتی هرمنوتیکی-پدیدارشناختی و فرهنگی دین متمایز است. رویکرد شناختی به ما می‌گوید که ساختارهای شناختی مبتنی بر تکامل (ناخودآگاه) در ذهن انسان وجود دارد که به‌نحو علی انواع مختلف باورها و رفتار را تبیین می‌کند. این تفسیر شناختی در مورد بازنمایی‌های دینی نیز صادق می‌کند. طبق CSR ویژگی اصلی باورهای دینی ماهیت فرابازنمایی آن‌هاست. با این حال، فرابازنمایی‌ها نیز نوعی بازنمایی‌اند. نتیجه اینکه دانشمندان شناختی دین باید بتوانند تبیینی علی از فرابازنمایی‌ها نیز بدهند؛ اما در اینجا تفسیر شناختی به چندین مشکل برمی‌خورد.

پس، شخص به این معتقد می‌شود که اعتقاد به مقام خدایی عیسی صادق است. به عقیده پیسیاین^۱ ویژگی بارز بازنمایی‌های دینی این است که ادعاهای صدق فرامتنی آن‌ها وضعیتی مطلق می‌یابند (Pyysiainen 2001: 72). برخی حجیت‌ها (مثلاً کتاب مقدس) این وضعیت صدق مطلق را تضمین می‌کند. در فرامتن مرجعیت دینی، عقاید ضدشهودی، حقایق انکارناپذیر تلقی می‌شوند؛ علی‌رغم اینکه در سایر زمینه‌ها، همین باورها صادق نیستند. به‌عنوان مثال، یک حیوان می‌تواند به‌طور مرموزی گونه خود را در طی یک مراسم مذهبی تغییر دهد، گرچه اعتقاد بر این است که این امر خارج از حوزه دین، امری امکان‌ناپذیر است. در واقع، فرابازنمایی آمرانه، هدف واقعی باور دینی است. پیسیاین می‌نویسد: «این فرابازنمایی است که هدف اصلی باور است، نه باورهای نهادینه‌شده فردی» (Pyysiainen 2001: 72).

آیا فرامتن با وضعیت صدق مطلق برای تمایز باورهای ضدشهودی دینی از سایر بازنمایی‌های ضدشهودی، کافی است؟ واضح است که گزاره‌های علمی یا

نخست، در نظر گرفتن فرابازنمایی یا فرامتن‌های دینی به‌عنوان هدف واقعی باور مشکل‌ساز است. فرامتن متضمن انگاره حجیت است که باور اصلی را به وضعیت صدق مطلق تبدیل می‌کند. حال، فرامتن به‌خودی‌خود لزوماً شامل هیچ ادعای ضدشهودی نمی‌شود که به‌عنوان ویژگی اساسی باورهای دینی تلقی شود. به‌عنوان مثال، گزاره «تمام عبارات کتاب مقدس درست است» به‌صراحت یک ادعای ضدشهودی نیست. شاید بیان شود که این گزاره به‌طور ضمنی توسط یک عامل ضدشهودی، یعنی به‌خدا ضمانت می‌شود که در نهایت حقیقت کتاب مقدس را تضمین می‌کند؛ اما اکنون ما در یک دور قرار می‌گیریم: در اینجا مفاهیم ضدشهودی برای حمایت از وضعیت فرابازنمایی‌ها مورد نیاز است، در حالی که در اصل رابطه باید عکس این باشد.

دوم، با توجه به بحث قبل، فرامتن نه‌تنها شامل فرابازنمایی مربوط است (باور به اینکه باور مرتبه اول درست است)، بلکه به‌طور خودکار توجیه (توسط یک مرجع) برای باور اصلی (یعنی بازنمایی) را نیز در بر می‌گیرد. بنابراین، فرابازنمایی، مانند هر بازنمایی

دیگری، باید متمایل به تبیین علی باشد، اما در باور دینی اصلی نیز نقش توجیهی ایفا می‌کند. حال پرسشی درباره رابطه فرابازنمایی و باور اصلی مطرح می‌شود (Nareaho, 2008: 89). اگر به پیروی از پیسیاینن، فرابازنمایی هدف اصلی باور دینی است، پس باید به نحوی در باور مرتبه اول (باور اصلی) جای گیرد. از آنجایی که ما در اینجا از باورهای آگاهانه یک فرد صحبت می‌کنیم، این رابطه را می‌توان با گفتن این که اگر شخصی به p (باور اصلی) اعتقاد داشته باشد، به q (فراباور یا فرابازنمایی) نیز اعتقاد دارد، مطرح کرد. با این حال، این دلالت بدون شک به یک رابطه مفهومی، یعنی به یک رابطه استلزام اشاره دارد و از این‌رو، به‌نظر می‌رسد که به‌خوبی با نقش توجیهی فرابازنمایی مطابقت دارد. اگر این مورد پذیرفته شود، دست‌کم نمی‌توان بیان کرد که یک رابطه علی بین فرابازنمایی و باور اصلی (یا برعکس) وجود دارد. پس چگونه باید منشأ علی فرابازنمایی را توضیح داد؟ چرا فراباورها نمی‌توانند تبیین علی مستقلی داشته باشند؟

نتیجه اینکه انگاره فرابازنمایی - دست‌کم در شکل فوق - آن‌قدر مبهم است

نظریه‌های CSR، پایین و تاحدی نامعلوم است. برای مثال، نظریه اطلاعات اجتماعی راهبردی (استراتژیک)^۱ را که طراحی آن مبتنی بر مفاهیم ضدشهودی است، از نظر می‌گذرانیم. بر اساس بسیاری از تبیین‌های تکاملی، دین را می‌توان به اطلاعات اجتماعی راهبردی متصل کرد (Boyer, 2002; Atran, 2002; Wilson, 2002; Tremlin, 2010; Gervais and Norenzayan, 2012). در ارتباط با این نظریه، تقریباً یک توصیف نزدیک به هم وجود دارد. طرفداران این نظریه، از این سخن می‌گویند که انسان‌ها به مراتب بیشتر از هر حیوان دیگری به مشارکت و همکاری متکی‌اند. در نتیجه، رفتار اجتماعی برای بقای انسان ضروری است و انسان باید بتواند به دیگران تکیه کند. با این حال، در هر گروه احتمال وجود سودجویان امکان دارد. برخی افراد قصد دارند دیگران را در همکاری کردن فریب دهند. برای اینکه بدانیم آیا دیگران وفادار هستند یا خیر، نیاز به دسترسی به اطلاعات راهبردی داریم. پاسکال بویر اطلاعات راهبردی را این‌گونه تعریف می‌کند: «زیرمجموعه‌ای از تمام اطلاعاتی که ساختارهای ذهنی تنظیم‌کننده

که نمی‌تواند به‌عنوان یک ابزار مفهومی عمل کند که بین بازنمایی‌های ضدشهودی دینی و سایر باورهای ضدشهودی تمایز قائل شود. اگر هنوز بخواهیم استدلال کنیم که ویژگی بارز اندیشه‌های دینی، وضعیت معرفتی مطلق است که به آن‌ها داده شده است، این ادعا باید به‌گونه‌ای دیگر و به‌جز ارجاع به ساختارهای شناختی علی کارآمد ذهن باشد. اگر این مورد پذیرفته شود، انتخاب طبیعی این است که بر اهمیت باورهای دینی در روان‌شناسی فرد یا نقش وحدت‌بخشی که دین در زندگی جمعی دارد، تأکید کنیم. با این حال، اکنون به‌نظر می‌رسد که تبیین دین با استفاده از انگاره ضدشهودی به نظریه‌های سنتی‌تر روان‌شناختی یا جامعه‌شناختی تقلیل یافته است؛ در حالی که در CSR فرض بر این بود که رویکرد شناختی جایگزین این نظریه‌ها شود. منظور این نیست که انگاره ضدشهودی نقشی در تبیین دین ندارد، اما نقش آن اهمیتی را که دانشمندان CSR قائل هستند، ندارد.

۴-۲. ابهام در قدرت تبیینی مفاهیم ضدشهودی

قدرت علی و تبیینی باورهای ضدشهودی در

ارزش انطباقی‌اش را از دست خواهد داد. با این ادعا که مجازات برای زندگی پس از مرگ محفوظ است، می‌توان بر این مشکل غلبه کرد؛ اما حتی در این صورت هم تهدید بسیار دور از دسترس است تا تأثیر قابل-توجهی داشته باشد؛ سوم، بدون آنکه حتی به موجودی ضدشهودی نیاز باشد، می‌توان مشارکت و همکاری بین انسان‌ها را تبیین کرد. تکامل ابزار مؤثرتری برای پیروی مردم از هنجارهای اجتماعی ارائه می‌دهد. بسیار محتمل‌تر است که اندام‌واره‌ها (ارگانیسم‌ها) زمانی که از هنجارهای اجتماعی تبعیت می‌کنند، به نفع شخصی خود عمل می‌کنند؛ یعنی با در نظر گرفتن این که زندگی بر اساس قوانین در بلندمدت نتیجه می‌دهد (Schloss and Murray, 2011).

از سوی دیگر، اگر انگاره‌ها و مفاهیم دینی در زندگی جمعی مفید واقع شوند، آشکارا از کارکردی برخوردار است و این بدان معناست که بازنمایی‌های دینی نیز نقشی علی در شبکه روابط اجتماعی دارند. پس باید گفت مفاهیم دینی در تبیین‌های کارکردی و علی زندگی اجتماعی-فرهنگی مورد نیاز است. این نتیجه با ادعای دانشمندان CSR که معتقدند مفاهیم ضدشهودی دینی

تعامل اجتماعی را فعال می‌کند» (Boyer 2002: 173). به عبارت دیگر، اطلاعاتی که انسان‌ها بر اساس آن راهبردهای خود را برای تعامل اجتماعی بر مبنای آن‌ها (نیات، انگیزه‌ها و ...) قرار می‌دهند. متأسفانه، افراد به زندگی ذهنی دیگران دسترسی ندارند. داشتن این تصور که موجودی ضدشهودی (فراطبیعی) با دسترسی کامل به هر فکری در حال تماشای شماست، انگیزه پیروی از هنجارهای اجتماعی گروه توسط فرد را می‌افزاید و در نتیجه احتمال این را که یک فرد وفادار بماند، افزایش می‌دهد. همچنین اعتقاد بر این است که موجودی که همه چیز را می‌بیند، به رفتار اخلاقی مردم علاقه خاصی دارد و مطابق با رفتار اخلاقی، انسان‌ها را مستحق پاداش یا مجازات می‌داند.

در اینجا با دو نوع مشکل مواجهیم. از یک سو، قدرت تبیینی باورهای ضدشهودی مشخص نیست: نخست، مشخص نیست که آیا واقعاً مجازات یا تهدید به مجازات از سوی موجودی ضدشهودی، بقای یک گروه را افزایش می‌دهد یا این‌گونه رفتار کردن نتیجه عکس به همراه خواهد داشت؛ دوم، زمانی که مردم متوجه شوند خدا (خدایان) بلافاصله متقلبان را مجازات نمی‌کند، دین

هرگز در خلأ فرهنگی شکل نگرفته‌اند. با آنکه معماری شناختی انسان‌ها می‌تواند آن‌ها را مستعد شکل‌دهی باورهای متعدد کند، اما افراد بیشتر تحت تأثیر فرهنگی هستند که طبق آن تربیت شده‌اند. در جوامعی که توحید غالب است، باورهای توحیدی بیشتر شکل می‌گیرد و در جایی که شرک غالب است، باورهای شرک‌آمیز بیشتر است. با آموزش و جامعه‌پذیری خاص، فعالیت‌های نظام شناختی عمدتاً به تولید باورهای توحیدی یا حتی شرک‌آمیز تغییر می‌کنند. این فرهنگ‌پذیری در شناسایی مفاهیم ضدشهودی هم صدق می‌کند.

پیروان بیشتر سنت‌های دینی مطابق با سنت فرهنگی به مفاهیم ضدشهودی باور دارند. بسته به سنت، این عوامل با نام‌های مختلفی مانند روح، شیطان، شبح، جن و ... شناخته می‌شوند. اعتقاد به چنین موجوداتی بسیار رایج است. در یک نظرسنجی در سال ۲۰۰۸، «۶۸ درصد» از آمریکایی‌ها به وجود فرشتگان و شیاطین باور داشتند. این باور در میان شاهدان یهوه^۲ «۷۸ درصد»، مسیحیان انجیلی «۶۱ درصد»، کلیساهای پروتستان

اساساً محصول ساختار شناختی ما هستند و در نتیجه هیچ نقش مستقلی در تبیین‌های اصیل فرهنگی ندارند، در تضاد است؛ اما چرا باید نقش علی و تبیینی مفاهیم ضدشهودی را در رفتارهای شخص باورمند نادیده بگیریم، در حالی که موارد فراوانی وجود دارند که باورهای دینی به‌طور علی در تبیین اعمال آن فرد تأثیرگذارند. برای مثال، نخوردن غذایی از جانب شخص باورمند که از سوی دینی که به آن اعتقاد دارد از خوردنش منع شده است آیا نمونه‌ای از قدرت تبیینی چنین باورهایی نیست؟

۳-۴. نادیده‌انگاری نقش تربیت و فرهنگ در شناسایی باوردینی

در تبیین‌های مرتبط با باورهای ضدشهودی در CSR، بیش از حد بر نقش معماری شناختی^۱ انسان تأکید می‌کنند و به این نکته توجه نمی‌شود که چگونه عملکرد آن معماری شناختی می‌تواند با فرآیندهای دیگری مانند تربیت یا فرهنگ سازگار، تعدیل یا اصلاح شود. مدافعان خدا باوری استدلال می‌کنند که باورهای خدا باورانه

قرائتی دگراندیشان از کتاب مقدس نسبت به اکثریت جامعه مسیحیان جهان است.

^۱ cognitive architecture .

^۲ شاهدان یهوه (Jehovah's Witnesses): سازمانی آیینی و یکی از جنبش‌های متفاوت‌لندیش مسیحی با

آموزه‌های این ادیان، خدا صفات و ویژگی‌هایی دارد که گرچه به لحاظ نظری قابل فهم و قلباً شهودشدنی است، اما شبیه هیچ خصلت و ویژگی انسانی نیست. در ادیان ابراهیمی، خدا به گذشته و آینده آگاه است، غیر جسمانی است، قادر است از طریق معجزه یا برآوردن دعا و ... در نظام طبیعت دخل و تصرف کند، غیر قابل مشاهده با ابزارهای ادراک معمولی است، رخدادها و وقایع در او تغییر و تحولی ایجاد نمی‌کند و دیگر صفات و ویژگی‌ها که مطابق نظریه‌های محققان CSR مفاهیم ضدشهودی لحاظ می‌شوند. بنابراین، آن دسته از تبیین‌های CSR که بر مفهوم ضدشهودیِ حداقلی بودن دست کم بر انگاره خدا شکل گرفته است، جوایگوی آموزه‌های ادیان ابراهیمی نیست (بیابانکی، ۱۳۹۹: ۱۹).

آفریقایی-آمریکایی «۵۹ درصد» و مؤرمون‌ها^۱ «۵۹ درصد» بود (Miller, 2008). عهد جدید، وجود فرشتگان و شیاطین را تأیید می‌کند. عهد عتیق که هم برای مسیحیان و هم برای یهودیان معتبر است، وجود فرشتگان را تأیید می‌کند. مسلمانان وجود فرشتگان، شیاطین، ارواح و اجنه را قبول دارند. سنت‌های هندو و بودایی اغلب دارای دیوشناسی‌های^۲ مفصل هستند. وجود مفاهیم ضدشهودی در ادیان کوچک-تری مثل وودو^۳، سانتریا^۴، یوروباه، ادیان بومی چین و شینتو نیز پذیرفته شده است. پس به دلیل تأثیر زیاد محیط فرهنگی بر باورهای که افراد شکل می‌دهند، محیط فرهنگی را نمی‌توان از معماری شناختی جدا کرد (نک: Launonen, 2017).

۴-۴. ناهمخوانی با آموزه‌های ادیان ابراهیمی

اینکه مفاهیمی چون خدا یک مفهوم ضدشهودی حداقلی است، با آموزه‌های رسمی ادیان ابراهیمی همخوانی ندارد. طبق

۱. مؤرمون‌ها (Mormons): گروه مذهبی و فرهنگی مرتبط با شاخه اصلی جنبش قدیسان آخرالزمان مسیحیت احیاگر هستند که با جوزف اسمیت (Joseph Smith) دهه ۱۸۲۰ شروع شد. مؤرمون‌ها آیین خود را «جنبشی احیاگر» می‌دانند و بر این باورند که تعالیم، آداب و رسوم و سازمان کلیسا که بر اثر

نافرمانی بشر در سده‌های نخستین میلادی به ورطه نابودی سپرده شده بود، از طریق وحی الهی به جوزف اسمیت احیا شده است.

2. demonology
3. Vodou
4. Santeria
5. Yoruba

باورهای خودآگاه^۱ و باورهای ناخودآگاه^۲ است. CSR ادعاهای اساسی خود را با نتایج علم شناختی و روان‌شناسی شناختی پشتیبانی می‌کند. در این شاخه‌های علوم، نظام‌های شناختی که باورهای شهودی تولید می‌کنند، اساساً ناخودآگاه هستند. این نظام‌ها همین حالا هم در کودکان فعال هستند. حال اگر به پیروی از CSR، این نظام‌های ذهنی را شهودی بدانیم که وجود باورها و عقاید دینی را نیز تبیین می‌کنند، باید این نظام‌ها را ناخودآگاه در نظر بگیریم؛ اما این استدلال که هنگام تبیین دین، در عمیق‌ترین سطح، باورها و بازنمایی‌های ناخودآگاه را به‌عنوان عوامل علی می‌یابیم، چقدر قابل قبول است؟ به‌خودی‌خود، تبیین رفتار انسان با باورهای ناخودآگاه غیرعادی نیست. روانکاوی هم بنا بر مفروضات نظری خود، تمایلات و باورهای ناخودآگاه را برای تأثیرگذاری قوی بر اعمال افراد در نظر می‌گیرد. با این حال، مهم این است که پرسیم واقعاً تا چه اندازه می‌توانیم رفتار انسان را با حالت‌های ذهنی ناخودآگاه تبیین کنیم؟ این پرسش در نظریه‌های شناختی دین به‌روشنی مورد بررسی قرار نگرفته است. باورها و

مقاصد خودآگاه می‌توانند به‌عنوان علل واقعی و از این‌رو به‌عنوان تبیینی واقعی برای رفتار افراد عمل کنند. این دیدگاه را می‌توان با مشاهدات تکاملی پشتیبانی کرد. اگر حالات خودآگاه هیچ اهمیت علی واقعی در بقای افراد یا گونه‌ها ندارند، چرا باید طبیعت به انسان‌ها امکان می‌داد که بازنمایی‌های آگاهانه داشته باشند؟ در اینجا دانشمندان شناختی دین حداقل باید از ماهیت و حدود تبیین‌های نهایی خود، مطلع باشند (Nareaho, 2008: 95-96).

علاوه بر این، اگر تجربیات دینی و عرفانی را از اساس (یا فقط) به‌عنوان حالات حامل اطلاعات (حتی ناخودآگاه) توسط شخص باورمند مطالعه کنیم (همان‌طور که CSR انجام می‌دهد)، جنبه تجربه زیسته آن رخدادها را نادیده می‌گیریم؛ یعنی نظرگاه تجربه‌گر را کنار می‌گذاریم. این به آن دلیل است که تا زمانی که اطلاعات مهم هستند، تجربیات کیفی - ذهنی فرد که از منظر خودش مشاهده می‌شود، اهمیت تبیینی خاصی ندارند. اطلاعات یک مقوله «عینی» است؛ اما آیا واقعاً اگر از نظرگاه تجربه‌گر غفلت کنیم، تبیین کافی یا حتی جالبی برای

می‌کنند. در چنین جوامعی کم‌کم باید باورهای دینی نقش خود را از دست بدهند و در نظام شناختی، عوامل انسانی جای عوامل فراطبیعی را بگیرند و خدایان انسانی جایگزین خدا (خدایان) فراطبیعی شود.

اما در پژوهش‌های آماری انجام شده، نه تنها باورهای دینی کم‌رنگ نشده‌اند، بلکه حتی در جوامع صنعتی توسعه و رشد خداباوری نمایان شده است. در سال ۲۰۰۵ طبق آمار رسمی از مؤسسه Harris Poll از هر ده آمریکایی، شش نفر به شیطان و جهنم، و از هر ده نفر، شش نفر به بهشت، فرشتگان و زندگی پس از مرگ اعتقاد داشتند (Henig, 2007). طبق یک آمار دیگر، بیش از ۸۰ درصد از آمریکایی‌ها به نیروی شفابخشی دعا معتقدند و ۷۷ درصد آنان اعتقاد دارند که خداوند گاهی برای شفای افرادی که از یک بیماری سخت رنج می‌برند، وارد عمل می‌شود (Numbers, 2011: 75). این نوع پژوهش‌های آماری از آنجا که تبیین‌های CSR مبتنی بر تحقیقات صرف تجربی است، چنین تبیین‌هایی را با چالش مواجه می‌کند. به همین دلیل است که تحقیقات جدید در زمینه CSR به دنبال

تجربه عمیق مذهبی فرد ارائه کرده‌ایم؟ به نظر می‌رسد رویکرد شناختی که پیش از هر چیز با هدف تبیین رفتار دینی توسط حالات حامل اطلاعات (ناخودآگاه) است، به جنبه تجربی دین توجه چندانی ندارد. تا آنجا که به این جنبه از دین مربوط می‌شود، بین تبیینی که نظریه پرداز شناختی دین ارائه می‌کند و توصیفی که خود شخص مذهبی ارائه می‌دهد، فاصله زیادی وجود دارد (Nareaho, 2008: 95-96).

۴-۶. آمارها چیز دیگری نشان می‌دهند

طبیعی‌سازی^۱ باور دینی و تبیین آن بر مبنای عملکرد ابزار شناختی همچون مفاهیم شهودی حداقلی این نتیجه را به همراه خواهد داشت که با توسعه و پیشرفت شناخت و اندیشه انسان و تکامل او با فناوری‌های قدرتمند و نهادهای اجتماعی در جوامع شهری، کم‌کم در تبیین تجربیات دینی، عوامل انسانی جای عوامل فراطبیعی را خواهند گرفت. به دیگر سخن، در این نوع جوامع که افراد، عوامل انسانی را مسئول رویدادهایی نظیر طوفان، بیماری‌های خاص، زلزله، سیل و ... می‌دانند، افراد برای حل مسائل خویش غالباً به تبیین‌های طبیعی رجوع

1. naturalization

برای این تمایز مطرح شده است آن قدر مبهم است که نمی‌تواند به عنوان یک ابزار مفهومی عمل کند؛

۲. طبقه‌بندی مفاهیم ضدشهودی در CSR با آنچه در ادیان (به‌طور خاص) ابراهیمی به عنوان مفاهیم و باورهای ضدشهودی شناخته می‌شود، همخوانی ندارد؛

۳. قدرت تبیینی مفاهیم ضدشهودی مشخص نیست و این امر نقش و جایگاه این مفاهیم را در زندگی انسان‌ها تنزل می‌دهد؛

۴. تمرکز بیش از حد بر نقش معماری شناختی ذهن انسان در تبیین‌های مرتبط با مفاهیم ضدشهودی در CSR مانع از توجه به تأثیرپذیری عملکرد معماری شناختی از فرآیندهای دیگر مانند تربیت یا فرهنگ، دست کم در شناسایی انواع متفاوت این مفاهیم شده است؛

۵. اگر رویکرد شناختی در تبیین رفتار دینی، اطلاعات ناخودآگاه را ملاک قرار دهد و به جنبه تجربه زیسته شخص باورمند توجه چندانی نداشته باشد، نتیجه چنین رویکردی، فاصله بین تبیینی است که از جانب نظریه پرداز شناختی دین ارائه می‌شود و توصیفی که خود شخص باورمند ارائه

کاوش و معرفی نظام‌ها و ابزارهای شناختی متنوع و متعدد از منشأ، شیوع و تداوم باورهای دینی است تا تبیین و تحلیل دقیق‌تری ارائه دهد.

نتیجه‌گیری

علم شناختی دین با استناد به تحقیقات علوم شناختی و روان‌شناسی شناختی به دنبال یافتن تبیین علمی واقعی برای پدیده‌های دینی است. یکی از این پدیده‌ها، مفاهیم و باورهای به اصطلاح ضدشهودی در دین است. فهم نقش مفاهیم ضدشهودی در منشأ، شیوع و انتقال باورهای خدااباورانه (دینی) اهمیت به‌سزایی دارد. به همین منظور، اگر مفاهیم ضدشهودی به درستی توصیف و تبیین نشوند، ممکن است نقشی مخرب در پذیرش یا تثبیت باورهای دینی داشته باشند. از چند جهت بر کاربست مفاهیم ضدشهودی (موارد ۱-۵ تا ۴-۵) و به‌طور کلی رویکرد و نگاه علم شناختی دین (موارد ۵-۵ و ۶-۵) اشکالات و ابهاماتی مطرح است که عبارتند از:

۱. مبنایی برای تمایز میان باورهای ضدشهودی دینی و سایر باورهای ضدشهودی وجود ندارد و انگاره فرابازنمایی که از سوی محققان CSR به عنوان راه‌حل

می‌دهد؛
 ۶. شاید انتظار رود که فرآیند
 طبیعی‌سازی در CSR رفته‌رفته نقش
 کند، اما آمارها عکس این برداشت را نشان
 می‌دهند.

ملاحظات اخلاقی:

حامی مالی: این پژوهش هیچ کمک مالی از سازمان‌های تأمین مالی دریافت نکرده است.
تعارض منافع: طبق اظهار نویسندگان، این مقاله تعارض منافع ندارد.
برگرفته از پایان نامه / رساله: این مقاله مستخرج از پایان نامه / رساله نمی‌باشد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 پرتال جامع علوم انسانی

- Barrett, J. (2011). *Cognitive Science, Religion and Theology*. Templeton Press.
- Barrett, J. (2009), *Cognitive Science, Religion, and Theology*. In *Believing Primate*, J. Schloss & M. Murray (Eds.). New York: Oxford University Press.
- Barrett, J. (2008). Coding and quantifying counterintuitiveness in religious concepts: Theoretical and methodological reflections. *Method & Theory in the Study of Religion*, 20(4), 308-338.
- Barrett, J. L. (2007). Cognitive science of religion: What is it and why is it?. *Religion Compass*, 1(6), 768-786.
- Barrett, J. (2004). *Why would anyone believe in god?* Lanham, MD: AltaMira Press.
- Barrett, J., & Nyhof, M. (2001). Spreading non-natural concepts: The role of intuitive conceptual structures in memory and

منابع

- بیابانکی، سیدمهدی. (۱۳۹۹). «محدودیت‌های علوم شناختی دین در تبیین فرآیند طبیعی شکل‌گیری و تقویت باور دینی». *فصلنامه اندیشه دینی*، ۲۰ (۷۶): ۱-۲۲.
- عبادی، احمد؛ عمار، اسحاق. (۱۳۹۷). «نقش هستی‌شناسی شهودی، ساخت‌مندی و تمثیل در تخیل خلاق علمی». *نقد و نظر*، ۲۳ (۴): ۱۰۱-۱۲۶.
- References**
- Atran, S. (2002). *In Gods We Trust: The Evolutionary Landscape of Religion, Evolution and Cognition*, Oxford: Oxford University Press.
- Atran, S. (1996). Modes of thinking about living kinds: science, symbolism, and common sense, in *Modes of Thought: Explorations in Culture and Cognition*, David R. Olson and Nancy Torrance (Eds.), Cambridge: Cambridge University Press, 220-222.

- Boyer, P. (1994). *The Naturalness of Religious Ideas: A Cognitive Theory of Religion*. Berkeley: University of California Press.
- Boyer, P., & Ramble, C. (2001). Cognitive Templates for Religious Concepts: Cross-cultural Evidence for Recall of Counter-Intuitive Representations. *Cognitive Science*, 25(4): 535-564
- Fodor, J.. (2001), *The Mind Doesn't Work That Way: The Scope and Limits of Computational Psychology, Representation and Mind*, Cambridge MA & London: MIT Press.
- Gervais, W. M., & Norenzayan, A. (2012). Like a camera in the sky? Thinking about God increases public self-awareness and socially desirable responding. *Journal of experimental social psychology*, 48(1), 298-302.
- Gervais, W. M., Willard, A. K., Norenzayan, A., & Henrich, transmission of cultural materials. *Journal of cognition and culture*, 1(1), 69-100.
- Boyer, P. (2003). Religious thought and behaviour as by-products of brain function. *Trends in cognitive sciences*, 7(3), 119-124.
- Boyer, P. (2002). *The Naturalness of Religious Ideas: A Cognitive Theory of Religion*, Berkeley CA & London: University of California Press.
- Boyer, P. (2001). *Religion Explained: The Human Instincts that Fashion Gods, Spirits and Ancestors*, London: Vintage.
- Boyer, P. (2000). Evolution of a Modern Mind and the Origins of Culture: Religious Concepts as a Limiting Case. In *Evolution and the Human Mind: Modularity, Language and Meta-cognition*, P. Carruthers & A. Chamberlain (Eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 93-112.

- Lawrence Ertbaum Associates, 1–21.
- Kelemen, D. (2003). British and American children's preferences for teleo-functional explanations of the natural world. *Cognition*, 88(2), 201-221.
- Launonen, L. (2017). Cognitive Science of Religion and the Debunking Debate. In *The Origin of Religion: Perspectives from Philosophy, Theology, and Religious Studies*, Hanne Appelqvist and Dan-Johan Eklund (Eds.). Helsinki: Luther-Agricola Society.
- Lawson, E. Thomas. (1998). Counterintuitive Notions and the Problem of Transmission: The Relevance of Cognitive Science for the Study of History, *Historical Reflections/Réflexions Historiques*, 20(3): 481-495.
- Lisdorf, A. (2004). The Spread of Non-Natural Concepts, *Journal of Cognitive & Culture*, 4(1): 151-174.
- Miller, T. (2008). Us religious landscape survey religious beliefs and practices: Diverse and politically relevant. Available at: <https://www.pewresearch.org>
- J. (2011). The cultural transmission of faith: Why innate intuitions are necessary, but insufficient, to explain religious belief. *Religion*, 41(3): 389–410.
- Gonce, L., Upal, M. A., Slone, D. J., & Tweney, D. R. (2006). Role of context in the recall of counterintuitive concepts. *Journal of Cognition and Culture*, 6(3-4), 521-547.
- Henig, Robin M. (2007). Darwin's god, *New York Times*, 4.
- Hunt, R. R. (1995). The subtlety of distinctiveness: What von Restorff really did. *Psychonomic Bulletin and Review*, 2(1): 105–112.
- Jacoby, L.L., and F.I.M. Craik. (1979). Effects of elaboration of processing at encoding and retrieval: Trace distinctiveness and recovery of initial context. In *Levels of processing and human memory*, L. S. Cermak and F. I. M. Craik (Eds.). Hillsdale, NJ:

- Dembski (Eds.). USA: ISI Books, 62-81. 16.
- Pyysiainen, I. (2004). *Magic, Miracles and Religion: A Scientist's Perspective, Cognitive Science of Religion Series*, Walnut Creek CA: AltaMira Press.
- Pyysiainen, I. (2001). *How Religion Works: Towards a New Cognitive Science of Religion*, Cognition and Culture Book Series, Leiden, Boston MA, & Cologne: Brill.
- Schloss, J. P., and M. J. Murray. (2011). Evolutionary Accounts of Belief in Supernatural Punishment: A Critical Review, *Religion, Brain & Behavior*, 1(1): 46-99.
- Schmidt, S. R. (1991). Can we have a distinctive theory of memory?. *Memory & cognition*, 19(1): 523-542.
- Sperber. D. (1997). Intuitive and reflective belief. *Mind and Language*, 12(1): 67-83.
- Sperber. D. (1996), *Explaining Culture: A Naturalistic Approach*. Oxford: Blackwell.
- [g/religion/2008/06/01/u-s-religious-landscape-survey-religious-beliefs-and-practices/](http://religion/2008/06/01/u-s-religious-landscape-survey-religious-beliefs-and-practices/)
- Nareaho, L.. (2008). The cognitive science of religion: philosophical observations, *Religious Studies* 44: pp. 83-98
- Norenzayan, A., and S. Atran. (2004). Cognitive and emotional processes in the cultural transmission of natural and nonnatural beliefs. In *The Psychological Foundations of Culture*, M. Schaller and C. Crandall (Eds.) Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 149-169.
- Norenzayan, A., Atran, S., Faulkner, J., & Schaller, M. (2006). Memory and mystery: The cultural selection of minimally counterintuitive narratives. *Cognitive science*, 30(3), 531-553.
- Numbers, R. L. (2011). Science without God: Natural laws and Christian beliefs”, in *The Nature of Nature*, Bruce L. Gordon and William a

Tremlin, T. (2010). *Minds and Gods: The Cognitive Foundations of Religion*, Oxford University Press: Oxford.

Tweney, R. D., M. A. Upal, L. O. Gonce, D. J. Slone and K. Edwards. (2006). The creative structuring of counterintuitive worlds. *Journal of Cognition and Culture*, 6(3-4): 3-4.

Waddill, P. J, and M. A. McDaniel. (1998). Distinctiveness effects in recall: Differential processing or privileged retrieval. *Memory and Cognition*, 26(1): 108-120.

Wilson, D. S. (2002). *Darwin's Cathedral: Evolution, Religion, and the Nature of Society*, Chicago: University of Chicago Press.

پژوهش‌های علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پژوهش‌های علوم انسانی